

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 58

NUMMER 2

MRT-APR-MEI 2011

3 *Film: Russische kerk in WO II* – Paul Baars

6 *Bewogen reis naar Koptisch Egypte* – Paul Brenninkmeijer

Wandschildering met de Christus uit de *Apocalyps* in het Koptische Antoniusklooster in Egypte. (Foto: J. Ong)

10 *Meditatie: De steen en het lege graf* – Dolf Langerhuizen

13 *Christenen in Midden-Oosten* – Leo van Leijsen

17 *Een 'Ongekende schoonheid' uit Macedonië* – Leo van Leijsen

19 *Anton Houtepen (1940-2010)* – Huub Vogelaar

21 *Bidden naar het oosten* – Dolf Langerhuizen

22 *Zondag voor de Oosterse Kerken*

23 *Liturgieagenda*

De positie van christenen in het Midden-Oosten is vaak zorgwekkend, velen verlaten hun land. In een recente special van de *Frankfurter Allgemeine* noemt bisschop Basilius van Mossul (Irak) enkele punten waarom het belangrijk is dat deze christenen in hun vaderland blijven. In een boeiend artikel gaat Leo van Leijsen hier nader op in. Een land uit het Midden-Oosten waar christenen het moeilijk hebben is Egypte. Paul Brenninkmeijer doet verslag van een recente reis, die plotseling een andere wending kreeg. 'Bidden naar het Oosten' is de naam van een vorig jaar verschenen studie. Dolf Langerhuizen schreef over dit boek een recensie. Anton Houtepen (+ 2010) was een bezielde oecumenicus en een groot theoloog. Huub Vogelaar gaat in op zijn waardering voor het oosters christendom. Paul Baars bespreekt de Russische film 'Pop' (priester). Deze film speelt zich af tijdens WO II in de door de Duitse nazi's bezette regio Pskov. Baars wijst ook op de enorme doorwerking van dit dramatische stuk verleden. Een tentoonstelling met de uitnodigende naam: 'Ongekende schoonheid. Iconen uit Macedonië' is in het Catharijneconvent te zien tot en met 11 mei. Leo van Leijsen was er en beschrijft zijn indrukken. De meditatie van dit nummer gaat in op Pasen en de betekenis van de paasicoon.

Deze Pokrof wil u wederom een gevarieerd aanbod bieden. Namens de redactie wens ik u veel inspiratie en leesplezier toe en alvast een Gezegend Paasfeest!

Dolf Langerhuizen,
hoofdredacteur.

De volgende Pokrof (2011-3) verschijnt niet in mei, maar in juni.

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars, Wil van den Bercken, Paul Brenninkmeijer, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen (hoofdredacteur), Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Katja Tolstaja, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:
Katholieke Vereniging voor Oecumene,
Biltstraat 121, 3572 AP Utrecht, tel. 030 - 2326907, e-mail: secretariaat@oecumene.nl,
internet: <http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in Utrecht te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven. De abonnementsprijs is €17,50, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 61 INGB 0005679145 en BIC: INGBNL2A t.n.v. Tijdschrift Pokrof, Utrecht. Opmaak: VANDARTEL, Oss Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

De Russisch-orthodoxe kerk onder Duitse bezetting (1941-1944)

Nieuwe Russische film doorbreekt taboes over Tweede Wereldoorlog

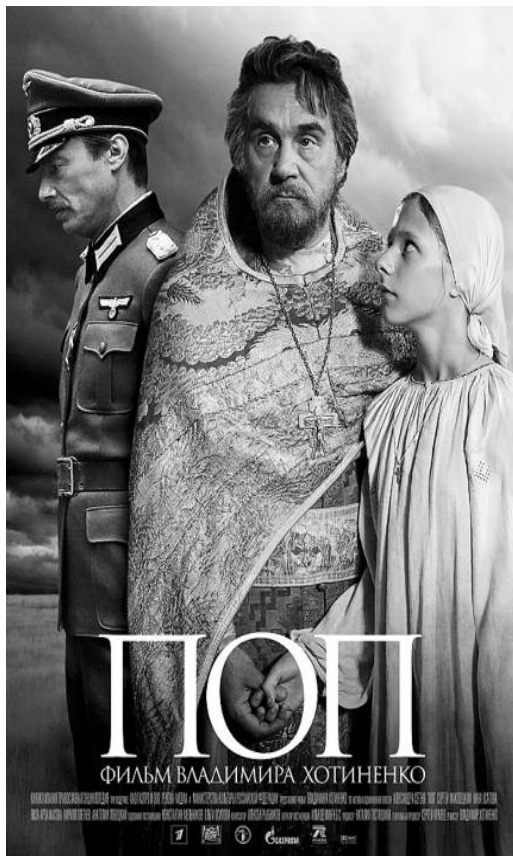
In mei 2010 ging in Rusland een nieuwe film in première: 'Pop' (priester), nog onder de zegen van de vorige orthodoxe patriarch, Aleksej II. Het is een historisch drama dat zich afspeelt in de door de Duitse nazi's bezette regio Pskov. De film doorbreekt een aantal taboes die in Rusland over de Tweede Wereldoorlog bestonden en nog bestaan. De film wekte de nieuwsgierigheid van Paul Baars. Die werd beloofd: het is een prachtige kwaliteitsfilm tegen het decor van mooie natuurgebieden rond de hem vertrouwde stad Pskov, partnerstad van zijn woonplaats Nijmegen.

Het verhaal van de film *Pop* gaat in het kort als volgt. De Duitsers bezetten tijdens de operatie Barbarossa in juni 1941 de Baltische staten en de regio Pskov. Een deel van de bevolking is hoopvol gestemd en verwelkomt de Duitsers met bloemen, brood en zout. Dat is begrijpelijk. Ze dachten: erger dan Stalin kan niet. Een deel van het bestuur van de Duitse bezettingsmacht is de bevolking aanvankelijk wel eenszins ter wille.

De Pskovse missie

Deze tegemoetkomende houding schept ruimte voor een initiatief van de Russisch-orthodoxe metropoliet Sergej (Voskresenskij, * 1897-†1944) van Vilnius in Litouwen. Hij zet in de bezette gebieden rond Pskov en Novgorod de 'Pskovse missie' op, die het kerkelijk leven weer op gang moet brengen.

De hoofdfiguur van de film *Pop* is vader Aleksander Iónin, die vanuit de missie aan de slag gaat in het dorpje Zakáty, een kolchoze. De communisten hadden het kerkje in een socialistisch cultuurhuis veranderd. De kerk wordt weer hersteld: Marx en Lenin eruit en de iconen er weer in. Hoewel de eigen kinderen van de familie Iónin de deur al uit zijn, breidt

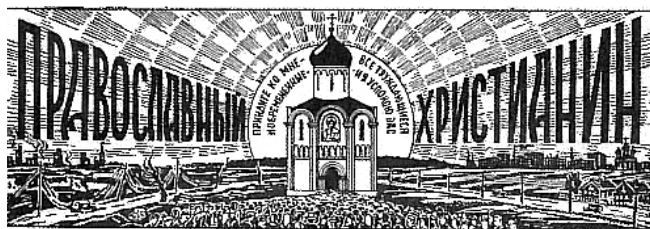
| Aankondiging van de film 'Pop'.

het gezin zich weer uit. Een Joodse buurman vertrouwt een van zijn dochters aan de priester toe. Ze wordt gedoopt met de naam Eva. Haar familie wordt vermoord, maar zij overleeft dankzij deze adoptie. Haar doop wordt als een soort bevrijding weergegeven, een wat vreemd element in de film. Later volgen nog zeven Russische weeskinderen, die door de missie over de parochies verdeeld worden. De pastorie wordt een weeshuis. Vader Aleksanders vrouw Alefina zet zich in voor Russische krijgsgevangenen. Ze leven onder erbarmelijke omstandigheden in een kamp buiten het dorp. Er breekt tyfus uit in het kamp; ook Alefina wordt besmet en sterft. Vader Aleksander staat er nu alleen voor.

Tussen verschillende vuren

De priester komt tussen verschillende vuren terecht. Zijn verzet tegen wreedheden van de bezetters brengt hem soms in moeilijkheden. Maar hij krijgt ook steun van een hoge militair, een Rusland-Duitser, die orthodox is geworden en betrokken is bij het Russische Bevrijdingsleger van generaal Vlášov, die met zijn hele divisie naar de Duitsers was overgelopen. Ook de partizanen drijven hem soms in het nauw. Zou hij een Duitse spion zijn? Een keer is er zelfs een schietpartij in de kerk. Andere partizanen hebben wel begrip voor wat hij doet. Tot slot is er nog de 'starets', de dorpsoudste die door de Duitsers is aangesteld om het dorp te controleren. Hij heeft een soort milizie om zich heen verzameld, ook niet de meest frisse lieden. Vader Iónin is geen ideologische priester, maar probeert voor de kerk en de mensen te doen wat hij kan. Dat wekt respect op bij de bevolking.

Naarmate de oorlog vordert neemt de onderdrukking door de Duitsers toe. Metropoliet Sergej wordt in april 1944 door de Duitsers vermoord. Wanneer het Rode Leger nadert, biedt een Duitse militair vader Aleksander aan met de kinderen te vluchten naar Duitsland. Maar hij wil niet. De partizanen raden hem aan om onder te duiken, omdat het Rode Leger de priesters van de Pskovse missie arresteert. Maar ook dat wil hij niet. Hij wordt dus afgevoerd, veroordeeld wegens collaboratie en verdwijnt in de Goelag. Het kerkgebouw wordt weer een club: Marx en Lenin keren terug. De kinderen blijven alleen achter. Eva is net oud genoeg. Ze trouwt met haar jeugdliefde Aleksander, die als soldaat de oorlog overleefd heeft. Ze voeden samen de andere kinderen op. Vader Iónin overleeft de Goelag. We vinden hem terug als oude monnik in het beroemde Holenklooster bij Pskov. Daarmee eindigt de film.

ИЗДАНИЕ ПРАВОСЛАВНОЙ МИССИИ В ОСВОБОЖДЕННЫХ ОБЛАСТЯХ РОССИИ
Г. Псков, Ирень.

№ 5/6 (10/11).

Май-Июнь, 1943 г.

2-ой год изд.

Historisch of niet historisch

De film suggereert dat alle hoofdpersonen historische figuren zijn. Maar dat is niet zo. Metropoliet Sergej heeft echt bestaan, maar Aleksander Iónin en zijn familie niet. Ze zijn in de literatuur althans niet terug te vinden. Wel heeft er een priester *Aleksej Iónov* (1907-1977) gewerkt in de Pskovse missie, maar zijn biografie is toch anders. Aleksej Iónov was voor de oorlog geëmigreerd en opgeleid aan het orthodoxe seminarie Saint-Serge te Parijs. Na de Tweede Wereldoorlog kwam hij in de VS terecht, waar hij zijn memoires schreef.

Wat het onduidelijke historische karakter betreft lijkt de film *Pop* dus op het bekende boek over de beroemde vader Arsenij, priester, gevangene en geestelijk begeleider. Die heeft waarschijnlijk ook niet bestaan. Maar op een dieper niveau is de film *Pop* wél historisch. Hij geeft een goed beeld van de activiteiten van de Pskovse missie met haar brede aanpak. Men restaureerde kerkgebouwen en herstelde het liturgische leven. Men leidde priesters en lezers op, men organiseerde cursussen voor leken, en men zette sociaal werk op, weeshuizen, scholen en gaarkeukens. De vader Iónin uit de film is een soort verzamelfiguur, een samenvatting van waar de Pskovse missie voor stond. Maar het is wel te hopen, dat ze voor hem geen graf oprichten, wat voor de fictieve vader Arsenij wel gedaan is!

Taboes doorbroken

Een van de grote verdiensten van deze film is dat een aantal taboes doorbroken wordt. Goed en fout worden in de film over alle betrokkenen verdeeld. Er blijken ook 'goede' Duitsers bestaan te hebben en criminele Russische partizanen. De communisten komen er slecht van af, hoewel sommigen van goede wil zijn. Ik heb rond 1996 interviews gehouden met oudere mensen in de regio Pskov over de oorlog. Vooral de Oudgelovigen onder hen waren heel open. Ze zeiden mij: alle partijen hebben zich tijdens de oorlog misdragen. Dit open inzicht vond ik in de film terug.

De film is daardoor een uiting dat de Russisch-orthodoxe Kerk ook op officieel niveau toch een meer genuanceerde herinnering heeft van het verleden dan in de Sovjet-Unie gebruikelijk was. Ook nu nog blijft de overheid het Rode Leger

simpel zien als de bevrijders. De overwinning op de Duitsers geeft een soort bestaansrecht aan het hele Sovjet-systeem. De misdaden van Hitler meet men terecht breed uit, maar de terreur van Stalin bagetaliseert men de laatste jaren. Helaas.

Er blijven nog een aantal blinde vlekken en taboes over. De geschiedenis van de Joden zou in de film en in het algemeen beter kunnen worden uitgewerkt. Vooral in de Baltische staten begon de plaatselijke bevolking op eigen initiatief al Joden uit te moorden, voordat de Duitsers er de kans toe kregen. Relatief veel Russische Joden zijn geleidelijk lid geworden van de Russisch-orthodoxe Kerk. Dat proces was al begonnen in de 'Zilveren Periode' van de Russische filosofie, theologie en cultuur rond 1900. Het is een voor traditionele godsdienstige Joden en voor nationalistische orthodoxen moeilijk te accepteren feit, in het laatste geval vanwege hun anti-semitische sentimenten. De situatie van Joden in de Russisch-orthodoxe Kerk is nog steeds niet overal gemakkelijk. Ook vrij veel Duitsers in Rusland waren geleidelijk orthodox geworden. Ook hun positie werd na 1941 moeilijker. Rond 1900 waren de begrippen "Russisch" en "orthodox" meer inclusief, meer universeel. Iedereen kon orthodox worden. Nu zijn deze begrippen soms meer exclusief. Wanneer je geen Rus bent, kun je dan eigenlijk geen goede orthodox zijn.

De helft van de bevolking van de steden Pskov en Novgorod is door de communisten vlak voor de oorlog geëvacueerd naar kampen rond de stad Leningrad. Ze stierven daar van de honger in de strenge winter van 1941. In het begin van de oorlog zijn heel veel soldaten van het Rode Leger naar de Duitsers overgelopen. Ze kwamen in kampen en fabrieken terecht of vochten aan het Oostfront tegen het Rode Leger en in West-Europa tegen de westerse geallieerden. Vlak voor de 'bevrijding' in juni 1944 is Pskov door artillerie van het Rode Leger met de grond gelijk gemaakt. Het blijven beladen onderwerpen.

De Pskovse missie werd lang afgedaan als een groep collaborateurs. Pas in 2001 is de missie gerehabiliteerd. De zestigjarige verjaardag van de oprichting van de missie werd toen door het aartsbisdom Pskov op bescheiden wijze herdacht en er verschenen enkele goede publicaties en wetenschappelijke studies over dit onderwerp.²

Boris Vrangal

De situatie die de film Pop beschrijft, deed mij

Pskov in juli 1944 na de opzettelijke verwoesting door de Sovjettroepen.

denken aan één betrokkene die ik persoonlijk heb ontmoet: Boris Vrangal (1917-1995), een neef van de beroemde witte generaal Pjotr Vrangal. Boris' vader werd in 1918 geëxecuteerd. Hij ontkwam met zijn zusje met hulp van een kindermisje. Ze kwamen uiteindelijk in Parijs terecht. Hij doorliep een katholiek gymnasium in Luik, maar bleef orthodox en werd lid van een orthodoxe studentenbeweging. In 1941 ging hij met de Duitsers terug naar Rusland in het gezelschap van enkele andere priesters en leken uit de emigratie. Hij werkte in de regio Pskov als tolk en organiseerde er de voedseldistributie. Hij hielp ook mee met de Pskovse missie. Waarschijnlijk had hij wel dingen gemeen met de Duitse nazi's: hun anti-communisme en mogelijk ook hun anti-semitisme. Maar hij was niet zo maar een nazi. Hij was een Russisch nationalist en een orthodox gelovige. Hij hoopte in Rusland mensen te kunnen helpen. In het begin van de oorlog leek dat inderdaad mogelijk. Maar later bleek het een illusie. De Russen bleven voor de nazi's 'Untermenschen' en werden meedogenloos uitgebuit. Na de oorlog besloot Boris Vrangal, net als onze filmheld, in Pskov te blijven. Hij werd gearresteerd en wegens collaboratie veroordeeld tot vijftien jaar kamp. Hij keerde daarna weer naar Pskov terug. Maar hij had nog geen burgerrechten. Toen ik hem in 1990 in Pskov ontmoette, ontstond er commotie. Hij mocht het hotel niet in! Hij werd in 1991 gerehabiliteerd, kreeg zijn rechten terug en maakte een grote reis naar het Westen, naar zijn familie en vrienden. Ik trof hem op het station in Nijmegen: "Waar is uw bagage?" "Waartoe bagage!", antwoordde hij. Hij had alleen een paspoort, een portemonnee en een tandenborstel bij zich. En wonderlijke man, vrij, optimistisch en zonder rancunes. Liftend met vracht-

wagens ging hij via Duitsland en Polen terug naar Rusland. Na de perestrojka hielp hij opnieuw bij de heropening van kerken in Pskov. Weer gingen Marx en Engels eruit, en keerden de iconen weer terug waar ze hoorden.

Paul Baars

Paul Baars is historicus en lid van de Pokrofredactie

- *Pop*, film onder regie van Vladimir Chotinenko, uitgebracht bij 'Kinokampagnija KTK', Rusland 2010. Naar de gelijknamige

historische roman van Aleksej Segenj (Moskou 2009). De stichting Stedenband Nijmegen-Pskov werkt aan een Nederlandse ondertiteling.

- [Onbekende auteur], *Father Arseny: a cloud of witnesses*, Crestwood NY, 2001 St. Vladimirs Seminary Press, ISBN 0881412325. Vertaling uit het Russisch: Vera Bouteneff.
- Belangrijkste publicatie: K.P. Oboznoj, *Istoria Pskovskoj pravoslavnoj missii 1941-1944* [Dissertatie], Moskou 2008.

Een bewogen reis

De Koptische Kerk van Egypte

Van 21 januari tot en met 4 februari jl. reist een groep van zeven Nederlanders en een Belg door Egypte. Deze groep van kerkelijk betrokken katholieken, onder wie vier priesters wordt begeleid door Kees Hulsmann. Dat is een Nederlander die jarenlang in Egypte gewoond en gewerkt heeft en nu in Nederland woont. Hij is Koptisch-orthodox geworden. Het oorspronkelijke doel van de reis, toen deze eind 2010 werd gepland, was om kennis te maken met de Koptisch-orthodoxe Kerk in Egypte en de plaatsen te bezoeken waar volgens de traditie de Heilige Familie bij haar vlucht naar Egypte had verbleven. Het loopt allemaal iets anders. Paul Brenninkmeijer, een van de vier meereizende priesters en redactielid van Pokrof, doet verslag.

Gastenvater van het Koptische Antoniusklooster. (Foto: J. Ong)

De reis krijgt onverwacht een grote lading. Alereerst was er de recente aanslag op de Koptische kerk in Alexandrië op 1 januari. En net nadat ons reisgezelschap in Egypte is aangekomen, breekt op 25 januari de revolte tegen president Moebarak en diens regering uit. Dat geeft veel spanning en onzekerheid over de voortgang en afloop van de reis (we zullen tenslotte op de geplande datum weer naar huis kunnen), maar brengt ook onvergetelijke belevenissen met zich mee.

De aanslag in Alexandrië

In de eerste week kunnen we volgens plan Cairo en Alexandrië bezoeken. We zien onder andere de boom in Cairo waaronder de H. Familie zou hebben geschuild en ook andere plaatsen die aan de 'Vlucht naar Egypte' herinneren. Maar deze eerste week staat voor ons toch vooral in het teken van de bloedige aanslag op Nieuwjaarsnacht in de Koptische El-Qedisien-kerk te Alexandrië. Wij bezoeken deze kerk en zien de grote schade aan de gevel. We worden ontvangen door een vrijwilliger van de kerk die docent aan het Koptisch seminarie blijkt te zijn. Hij was getuige van de bloedige aanslag. Deze werd gepleegd met een enorme spijkerbom om op die manier zoveel mogelijk slachtoffers te maken. Het gevolg was 23 doden, van wie 20 kerkleden, en ongeveer 200 gewonden, waarvan een aantal ernstig. Die laatsten liggen als we in Egypte zijn nog steeds in het ziekenhuis. Onduidelijk is wie de dader is geweest, maar zeker is wel dat er radicale moslims achter zitten. De aanslag staat niet op zichzelf. Ook in 2006 is er in deze kerk een aanslag met een mes geweest waarbij enkele slachtoffers vielen. De begrafenisstoet die hierop volgde gebeurde stil en waardig, maar werd door moslims als een demonstratie opgevat, wat tot enkele aanvallen leidde. Ook elders in Egypte zijn Koptisch-orthodoxe kerken het doelwit van aanslagen geweest, zoals januari 2010 in Nag Hammadi, waar 6 doden vielen. Op de plek in de kerk waar de dodelijke slachtoffers kort na de aanslag van 1 januari waren neergelegd zingen we het *In Paradisum* 'In 't paradijs geleiden u de engelen...'. Ik heb er sterk de verschrikkelijke dreiging gevoeld die er van de haat van de moslimfundamentalisten uitgaat. Hoeveel van deze aanslagen zullen er nog volgen? Ons wordt gevraagd om voor de christenen in Egypte te bidden. Toch is het bloed van de martelaren het zaad waar de kerk door opbloeit. We krijgen te horen dat deze kerk die slechts enkele decennia oud is, heel veel activiteiten organiseert: zondagsschoolwerk, cursussen, trainingen en so-

De doden van de bomaanslag op een Koptische kerk op 1 januari jl. te Alexandrië, met op hun hoofd de martelaarskroon. (Foto: J. Ong)

ciale ondersteuning. Er zijn totaal 1000 mensen actief. Het bruist van leven.

Voedingsbodem

Bij de conflicten tussen christenen en moslims moet men zich realiseren dat Egypte een enorm overbevolkt land is met een heel grote armoede. De 30% analfabeten zijn makkelijk te beïnvloeden door moslimextremisten. Dit leidt op zich al tot spanningen. Ook spelen er problemen mee vanwege de overgang van Koptische-orthodoxe christenen tot de islam en de afkeurende reactie van Koptische christenen hierop. In Egypte geldt het familierecht van de godsdienst ook exclusief voor de burgerlijke wet. De islam staat echt-scheiding toe. Omdat de Koptisch-orthodoxe Kerk echter alleen echtscheiding toestaat bij bewezen overspel en niet bij ernstig huiselijk geweld, zijn er mensen die tot de islam overgaan om zo aan een ontwricht huwelijk te ontsnappen. De Koptische-orthodoxe Kerk maakt het zichzelf zo niet gemakkelijk.

De Koptische Orthodoxe Kerk

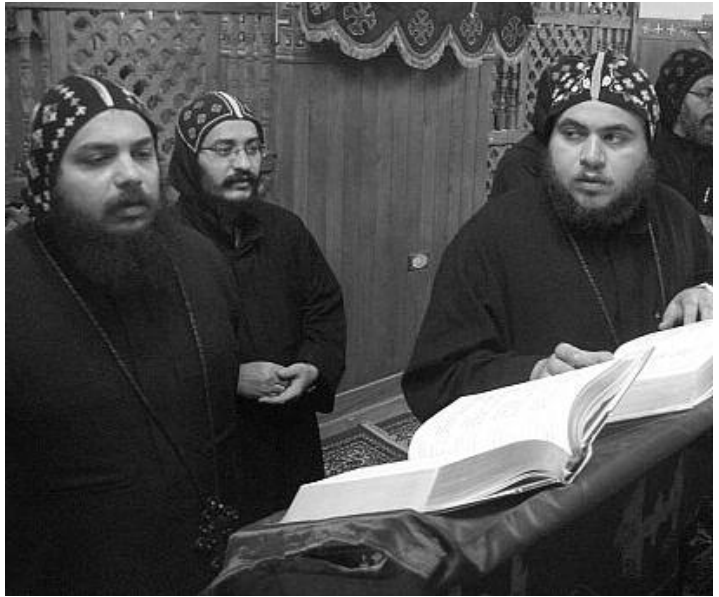
Het woord Koptisch is afkomstig van het woord Egypte. De Koptische Kerk is na het concilie van Chalcedon in het jaar 451 geleidelijk aan de eigen orthodoxe kerk van Egypte geworden, los van de

kerk van Byzantium. Het is een zeer ascetische kerk. Deze ascese is in de plaats gekomen van het martelaarschap. Daarom wordt de Koptische kalender berekend vanaf het jaar 298, de regering van keizer Diocletianus, de grote christenvervolger. Het kloosterleven floreert opnieuw in onze tijd en heeft vooral door paus Kyrillos, de voorganger van de huidige paus Shenoudah, een geweldige opleving gekregen. Men houdt zich zeer streng aan de vastentijden. In discussies met moslims zeggen Kopten vaak: 'Wij zijn veel ascetischer dan jullie, want wij plegen in de vastentijd ook seksuele onthouding, jullie niet'. Van de ruim 80 miljoen Egyptenaren wordt aangenomen dat er 10% christen zijn, maar deskundigen schatten dit aantal op 6% Koptisch-orthodoxen en 1% overigen. De 'overigen' zijn de Latijns-katholieke, Grieks-katholieke en Grieks-orthodoxe kerken, en als gevolg van negentiende-eeuws kolonialisme zijn er ook Koptisch-katholieke, Koptisch-evangelische (presbyteriaanse) en Anglicaanse kerken gesticht. Maar al deze kerken zijn klein in aantal, en merendeels van buitenaf 'opgelegd'. Toch hebben deze kerken een grote invloed gekregen door hun onderwijs. In een volgend artikel in Pokrof wil ik met name iets meer vertellen over de Katholieke Kerk in Egypte.

De Koptisch-orthodoxe Kerk zelf beleefde vanaf het begin van de 20^e eeuw een heropleving door het zogenaamde zondagsschoolwerk, dat vooral in reactie op de protestante kerken was ontstaan.

Diaconie en gebed

In de wijk Muqattam, gelegen in het oosten van Cairo, wonen de Koptisch-orthodoxe vuilnissoorters van de stad. Overal zie je grote balen met al of niet gesorteerd afval. Een charismatische Koptische priester heeft de verpauperde bewoners een nieuw gevoel van eigenwaarde gegeven. De liturgie en het gebed zijn daarbij de bron waaruit dit nieuwe leven ontstond. Er zijn in de kalkrotsen enkele kerken uitgehouwen en er is een grote openluchtkerk. Een Poolse kunstenaar heeft de kalkwanden versierd met prachtige beeldhouwwerken over het leven van

Koor van de monniken van het Koptische Antoniusklooster. (Foto: J. Ong)

Jezus. We maken een catechesebijeenkomst voor meisjes mee in een kerk. Er is een scherm met een moderne beamer. Het is een van de activiteiten van de 'zondagsschool' zoals die in heel veel Koptisch-orthodoxe parochies bestaat. De jonge mensen die we hier ontmoeten zijn opmerkelijk vriendelijk en blij. Ook is in deze wijk nog niet zo lang geleden een katholieke zuster Emmanuelle actief geweest. Op tachtigjarige leeftijd is ze hier nog begonnen met het stichten van een opvanghuis voor kinderen.

Het zondagsschoolwerk

De eerste dagen van onze reis verblijven wij in het gastenverblijf van de Koptisch-orthodoxe bisschop Markos in het noorden van Cairo. Een priester vertelt over het 'zondagsschoolwerk', dat zich niet beperkt tot de zondag. Het betreft een heel uitgebreid programma om vooral de jeugd te vormen, met catechese en huwelijksvoorbereiding, maar ook met computerles of sport. In de catechese wordt veel aandacht besteed aan het memoriseren. Iedere week leren kinderen een vers van buiten uit een psalm of uit het evangelie, zodat ze na een aantal jaren (met 40 bijeenkomsten per jaar) heel wat teksten uit hun hoofd kennen. Verder leren kinderen de iconen kennen. Ook zijn er sociale en diaconale hulpdiensten voor gehandicapten, ouderen en andere groepen. Voor de jeugd worden ook speciale liturgievieringen georganiseerd. De wer-

ving voor deze activiteiten gebeurt doordat kinderen en jongeren langs de deuren gaan om leef-tijdsgenoten te werven.

Kloosters

Al in de eerste week bezoeken we kloosters in de Wadi Natroun, in de westelijke woestijn langs de weg naar Alexandrië: het Syrische klooster (Deir es-Soerian, dat teruggaat tot de 4^e eeuw) het Bishoiklooster en het Makariosklooster. In de kerk van het Syrische klooster zien we een bijzonder fresco: de aartsvaders Abraham, Isaak en Jakob met de zielen van de gestorvenen op hun schoot. Zij geven hen druiven te eten. Eildert Mulder¹ wijst in zijn boek over de oorsprong van de Islam op de theorie van de oriëntalist Luxenberg, dat de perikoop uit de Koran waarin de martelaren en rechtvaardigen in het paradijs ter beloning worden op veertig maagden getrakteerd, berust op een misverstand. Het Arabische woord (een leenwoord uit het Aramees) dat later foutief als maagd is opgevat betekent eigenlijk druif, en dat past dus goed bij deze afbeelding in deze van oorsprong Syrische kerk. Islam en christendom liggen in hun oorsprong veel dichterbij elkaar dan men meestal denkt. Net als de moslims moeten we bij het betreden van elke kerk in een klooster onze schoenen uitdoen, en ook zien we bij heel oude kerken een bassin waar men zich vroeger wuste. In een volgend artikel wil ik nog iets meer vertellen over de mogelijkheden die er zijn als christe-

nen en moslims zich meer bewust worden van wat hen verbindt in plaats van scheidt.

Het Sint-Antoniusklooster

Als de grote demonstraties beginnen en het in Cairo en Alexandrië erg gevaarlijk wordt, reizen wij gelukkig in veel rustiger gebieden rond. Omdat we onverwacht niet naar de Sinai kunnen, worden we in het beroemde Sint-Antoniusklooster liefderijk opgevangen. Het zal voor ons een geluk bij een ongeluk worden. Want normaal komen daar eind januari, omdat het dan vakantie is, 2000 tot 3000 bezoekers per dag. Nu zijn wij vanwege de onlusten in het land de enige gasten. We zien de prachtige beschilderde kerken, met nog niet zolang geleden fraai geres-taureerde fresco's. We beleven in de afgelegen woestijn de stilte in de grot van Antonius, na een beklimming van duizend treden. Daar trok deze stichter van het monniksleven zich in de 3^e eeuw uit de wereld terug. Antonius liet immers alles achter zich om Christus te volgen. Alle spanning en onrust vanwege de onzekerheden over onze reis vielen van ons af toen we in de kloosterkerk de mooie vespers en mettendienst meemaakten, waar anders nooit bezoekers bij mogen zijn. In de kerk staan de monniken in de breedte van de kerk in twee koren, links en rechts. De abt-bis-chop gaat voor. Als de monniken één voor één binnendruppelen vereren ze eerst de iconen, daarna gaan ze bij ieder die er al staat langs om een groet te brengen, door op een bepaalde

manier een hand te geven en daarna de hand van de begroete monnik of gast te kussen. De novicen zijn in het wit gekleed. Men viert nog het feest van Sint Antonius (30 januari) en de vespers eindigt dan ook met een processie van de monniken met zijn icoon. Iedereen, ook wij, krijgt een kaarsje in de hand. Het wordt een viering die ons diep raakt. Stress en onrust liggen achter ons. In plaats daarvan intense vreugde!

Paul Brenninkmeijer

¹ Eildert Mulder, *De omstre-den bronnen van de Islam*, Uitgeverij Boekencentrum, 2010

Wouwen met een dopeling, gekleed in een mini-priestergewaad, Zuid-Egypte. (Foto: J. Ong)

Pasen

De steen en het lege graf

Stenen kunnen ons het leven lastig maken. Er kunnen dingen als stenen op je hart liggen. Bijvoorbeeld: zorgen dat je kinderen wel goed terecht komen; onzekerheid over de toekomst van je relatie, van je huwelijk; of de last van een taak die zwaar op jouw schouders rust. Sinds vorig jaar voelen we ook de stenen op ons hart drukken van het seksueel misbruik in de Rooms-katholieke Kerk. Onlangs zei iemand mij: "Ik snap niet, Dolf, dat jij nog bij zo'n Kerk wil horen!" Ja, dat wil ik, omdat er ook zoveel goeds gebeurt, omdat ik een warme gemeenschap ervaar met heel veel goede mensen, omdat ik, omdat wij willen laten zien dat het ook anders kan! Vaak zijn het zware stenen die op ons gemoed drukken. Het kan ook een ruzie zijn, die nooit is bijgelegd; of een ernstige ziekte die jou, of iemand die je lief is, treft. Zulke 'stenen' maken je het leven verdraaid moeilijk, verzuren het. Ze liggen soms zo zwaar op je, als stenen op een graf. Figuurlijk gesproken zijn er ook 'kerkhoven' in onszelf, waar op de 'grafstenen' geschreven staat: 'ik ben ontgoocheld', 'ik heb geen moed meer', 'ik twijfel', 'ik ben angstig'...

"Wie kan voor ons de steen van het graf weggrollen?" vroegen de vrouwen – Maria Magdalena en de andere Maria – zich af op de eerste paasmorgen, toen ze naar het graf gingen. Dit vragen vele mensen zich af, voor wie het leven meer een last lijkt te zijn dan een vreugde, meer twijfel oproept dan hoop geeft. Toen de vrouwen opkeken, bemerkten ze dat de steen was weggerold, al was hij zeer groot. Hij, die zij bij de doden zochten, leefde: *"Jullie zoeken Jezus van Nazareth, de gekruisigde. Hij is verrezen, Hij is niet hier"*. Die boodschap geldt ook voor ons, vandaag. Ook voor ons is het, opnieuw, Pasen. Al kunnen wij ons daar soms moeilijk iets bij voorstellen.

Wat is Pasen? Wat betekent de Verrijzenis van Jezus Christus? Is het dat Jezus voor de ogen van zijn leerlingen is opgestaan en uit het graf gestapt is, zoals op sommige schilderijen verbeeld wordt? En wat betekent die Verrijzenis van de Heer dan voor ons, voor de stenen die op ons hart liggen en op ons gemoed drukken? In het Evangelie valt mij op dat Jezus niet pas opstaat, wanneer de vrouwen zien dat de steen is weggerold. Nee, de Mensenzoon is reeds opgestaan. De grote steen was voor Hem geen hindernis. *"Hij is verrezen, Hij is niet hier. Hij gaat jullie voor naar Galilea"*. Voor de vrouwen en de andere leerlingen was de steen wel een hindernis. Zonder het lege graf gezien te hebben, konden zij niet geloven dat Jezus was verrezen, dat voor God het leven sterker is dan de dood.

De grote steen was voor de Mensenzoon geen hindernis... Dit Paasgeloof wordt ook uitgedrukt in de verrijzenisiconen van de kerken van het Byzantijnse Oosten. Wij zien niet Jezus opstaan uit het graf, want Hij is al verrezen uit de dood. En de verrezen Heer doet de mens opstaan uit het graf, verbeeld door Adam en Eva: de mens, mannelijk en vrouwelijk; de mens, zoals wij, zoals u en ik. Wij zien op de Verrijzenisicoon hoe Jezus Christus de poorten van de hel vertrap: als teken dat het kwaad voorgoed overwonnen is. En achter Jezus verschijnen enkele 'oude bekenden' uit de Bijbel, koningen en profeten: meestal David, Salomo en Johannes de Doper. Zij vertegenwoordigen heel de geschiedenis van God-met-zijn-volk. Dat is wat wij met Pasen vieren: dat de bemoeienis van God met ons mensen, door alle eeuwen heen, tot vervulling is gekomen in Jezus Christus. Dat zijn grote woorden, te groot voor ons misschien. Want, als wij zeggen dat Jezus Christus door de dood is heengegaan en leeft, wat betekent dat dan? Wat betekent dat voor de kinderen van Abraham – Joden en Palestijnen – die

elkaar nog steeds met geweld naar het leven staan? Wat betekent dat dan voor ieder van ons, voor de stenen die op ons hart liggen en op ons gemoed drukken? In de geloofsbelijdenis spreken wij uit dat Jezus is 'neergedaald ter helle' alvorens uit de doden te verrijzen. Zoals Jezus van Nazareth in zijn aardse optreden heeft omgezien naar het wel en wee van mensen, zo wil Hij nu meeleven met alle kwaad en ongeluk die ons overkomen en wil Hij de stenen wegnemen die wij met ons meetorsen.

Dat is geen gemakkelijke boodschap. Want wij ervaren het zo niet altijd in ons leven van alledag. De moeilijkheden die wij op onze weg tegenkomen, onze pijn en ons verdriet zijn daarvoor soms te groot. Ook voor de vrouwen bij het lege graf is de vreugde vermengd met vrees. Want Pasen is geen toverwoord: het is een weg, een weg die lang kan duren, soms een leven lang. De vrouwen – en

later de andere leerlingen – zetten voor ons de eerste stap. Zij blijven niet voor het graf staan, zij gaan het graf binnen. Wie Pasen wil ervaren moet bereid zijn in het graf van zijn leven binnen te treden. Het nieuwe leven begint waar ik mijn fouten kan toegeven; waar ik de zwakheden en beperkingen van mijzelf en van anderen kan aanvaarden. Maar wij mogen er niet in blijven zitten. 'Hij gaat u voor naar Galilea, daar zul je Hem zien'. Pasen richt jouw blik voorwaarts over het graf heen. Hoeveel stenen in ons leven wegen ons zwaar omdat wij onze oude wonden likken en ze niet durven loslaten.? 'Die mens heeft me één keer bedrogen, nu is het voorgoed uit'. 'Ik heb het een keer geprobeerd, geen tweede keer meer'. Pasen doorbreekt dit – begrijpelijke maar o zo dodelijke – spel. Opstanding betekent: opstand tegen alle hindernissen die het leven begrenzen of vernietigen. Ik hoef me door mijn fouten en gebreken niet meer klein te laten maken. Mijn leven kan veel vrijer en ruimer worden, als ik maar leer vertrouwen dat het goede uiteindelijk sterker is dan alle kwaad. Zo staat met Pasen niet meer het graf centraal, maar de uitnodiging om naar Galilea te gaan om daar de Verrezen te ontmoeten. Daar, in Galilea: niet een landstreek, maar het land van het leven, van de hoop; waar Jezus woorden van vrede en verzoening sprak; waar Hij zieken genas, vertwijfelden oprichtte en zondaars heeft vergeven; waar Hij met zijn leerlingen gegeten heeft. Met Pasen heeft Jezus de mogelijkheid geopend om uit het graf weg te trekken naar de volheid van het leven. Zeker, stenen kunnen het leven lastig maken, maar sinds Pasen hoeven wij ze niet meer uit de weg te gaan, want Hij is verrezen en wij met Hem.

Vijf goede redenen waarom de christenen in het Midden-Oosten moeten blijven.

Bieden recente revoltes positieve kansen?

De blikken zijn de laatste maanden extra gericht geweest op het Midden-Oosten en de Arabische wereld. Die twee geografische begrippen vallen niet helemaal samen. Het Midden-Oosten strekt zich uit van Turkije tot Jemen en van Egypte tot Iran. Daar zitten ook niet-Arabische landen bij, zoals Turkije, Israël en Iran. En Arabische landen als Marokko, Tunesië, Libië en Soedan horen niet tot het eigenlijke Midden-Oosten. Wij concentreren ons hier op het Midden-Oosten in strikte zin.

Al de landen in het Midden-Oosten hebben een islamitische meerderheid, behalve Israël. Er bestaat een minderheid van christenen tussen 1% en 10%. Hun situatie is in elk land verschillend, maar heeft één overeenkomst: ze is zelden onproblematisch. Soms worden ze gewoonweg

In een Syrisch-orthodox klooster in Zuidoost-Turkije delen vrouwen brood uit na de liturgie ter gelegenheid van het patroonsfeest. (Foto: L. van Leijssen)

vervolgd door terroristische islamistische groepen (Egypte, Irak) of gediscrimineerd (Egypte), soms leven ze als erkende religieuze minderheid in een niettemin moeilijke situatie (Iran, Turkije, Syrië), of hebben ze het ondanks gegarandeerde volledige godsdienstvrijheid (bv Libanon, Israël) toch moeilijk. Er is al jaren een exodus aan de gang, die de kerken daar én wereldwijd zorgen baart. Een situatie die bol staat van negativiteit. Maar men kan het ook positief formuleren: waarom is het belangrijk dat de christenen in het Midden-Oosten blijven? Bisschop Basilius van Mosul in Irak zegt in een recente *special* over de midden-oosterse christenen in de Frankfurter Allgemeine Zeitung: "Wij zijn een minderheid. Maar ook voor ons moet de oplossing hier in het land worden gevonden. Wij horen hier. Het gaat om de geschiedenis van het christendom. De regering moet ons als gelijkwaardige burgers accepteren." (FAZ 26-02-11, Dossier 'Der Exodus').

Hiermee noemt hij in een paar zinnen enkele zeer belangrijke punten. Hieronder vijf redenen waarom de presentie van de christenen in het Midden-Oosten belangrijk is.

1. Mensenrechten

Allereerst is de presentie van christenen belangrijk om de reden waarom het voor *ieder* mens belangrijk is te kunnen wonen in je eigen land. Met gelijke rechten en een economisch toekomstperspectief. Zonder oorlog in het algemeen en zonder een op jou als religieuze minderheid gerichte vorm van terrorisme in het bijzonder. Je wilt toch wonen, ook als christen van het Midden-Oosten, in je eigen samenleving: waar je bent geboren en opgegroeid, waar je voorouders meestal ook al woonden, aan de vorming waarvan zij en jijzelf een eeuwenlange bijdrage hebben geleverd. Bovenstaand mensenrecht, dat is geworteld in een diepmenselijk verlangen, wordt nog sterker beleefd door mensen uit het Midden-Oosten. Een van de redenen – maar niet de enige – van de onverzettelijkheid van de Palestijnen ten opzichte van de Joodse Staat is dat die mensen al die jaren met hun ‘grond’ in hun hoofd en hart zijn blijven zitten, die ze als onopgeefbaar beschouwen. Ja, er is ook de andere kant: dat mensen uit het Midden-Oosten graag naar het westen gaan en zich snel lijken te integreren in hun nieuwe westerse vaderland. Dat is de helft van de waarheid. Onder de Syrisch-orthodoxen in Twente is de hang naar het oude land nog groot en weet men ook nu nog altijd feilloos uit welk dorp in Tur Abdin, hun voormalige vaderland in Zuidoost-Turkije, de families komen. En FAZ zegt over Irakese christenen die via een mensensmokkelaar in Duitsland terecht kwamen: “Ondanks alle gevaren wilde het gezin lange tijd Irak niet verlaten. Het land is hun vaderland.”

2. Goed voor Midden-Oosten en islam

De aanwezigheid van de christenen is goed voor de maatschappij van het Midden-Oosten als geheel en goed voor de moslims in het bijzonder. Christenen hebben de samenleving van het Midden-Oosten mede vormgegeven. Ze hebben soms hun eigen talen (gehad), maar met name in de Arabische wereld hebben ze hun christelijk geloof proberen uit te drukken in de taal van de ‘nieuwkomers’ (Arabische moslims in 7^e eeuw) en hebben ze een grote rol gespeeld in de vorming van het hedendaagse Moderne Standaard Arabisch. Ook stonden christenen aan de basis van de Arabische culturele en politieke opleving

in de 19^e en 20^e eeuw. Hun aanwezigheid zal ook nu nog een waarborg zijn voor een pluriforme maatschappij met vrijheid van meningsuiting *et cetera*. Veel landen zijn bij lange na nog niet zo ver. Meet men vrijheid af aan de mate van religieuze tolerantie, dan is het de laatste jaren bergafwaarts gegaan. Maar een omslag ten goede waarbij men christenen – nog steeds óf weer opnieuw – als gelijke medeburgers ziet, zal de samenleving als geheel alleen maar meer ten goede komen. Dan kan er weer sprake zijn van een opwaartse spiraal.

3. Goed voor westerse samenleving

Een goed samenleven van moslims en christenen zal een positieve uitwerking hebben op onze westerse landen, waar een dergelijk samenleven pas in de kinderschoenen staat. We kennen in heel West-Europa meer dan een halve eeuw na de komst van de eerste moslims inmiddels een als levensgroot ervaren ‘integratie-probleem’. De zogeheten ‘convivialité’ in het Midden-Oosten wil ik niet verheerlijken: er zijn ook in het verleden flinke spanningen geweest tussen christenen en moslims, die soms ook tot fikse uitbarstingen kwamen, vrijwel altijd ten detrimente van de christelijke minderheid. Toch beschikken christenen en moslims over een anderhalfduizend jaar oude ervaring van samenleven. Beide groepen kunnen i.p.v. te kiezen voor eveneens bestaande, ingesleten vijandbeelden de keuze maken om te putten uit een ook aanwezige positieve ‘traditie’. Dan moeten er natuurlijk nog wel christenen zijn in het Midden-Oosten, die samen met moslims die goede draad weer op kunnen pakken en zo een ooit geleefde vreedzame coëxistentie nieuw leven inblazen. Hopelijk het westen ten voorbeeld,

4. Inspireren vanuit eigen wortels

Het wereldwijde christendom heeft m.i. ‘nood’ aan de levende christelijke gemeenschappen dáár. Met name de kerken in het Midden-Oosten die de oude maar nog altijd levende oosterse tradities zijn toegegaan, zijn historisch doorslaggevend geweest voor de vorming van het christendom. In het verlengde van die historische wortels is er het enorme potentieel aan gelovige inspiratie dat die oosterse kerkgemeenschappen van het Midden-Oosten in zich bergen. Dat noemen we ‘traditie’. Maar dan moeten ze kunnen blijven putten uit hun spirituele wortels, het liefst gevestigd in de grond waarin ze vrijwel aan het begin van het christendom ooit werden geplant. Een onafgesneden bloem blijft het moeit; een niet

verplaatste eik garandeert het meest dat fris groen loof ook in het volgende seizoen weer uitbot. Als de inspirerende tradities van de oosterse kerken gevoed kunnen blijven door hun natuurlijke context, de christelijke Oriënt, dan betekent dat een grote rijkdom voor het wereldchristendom.

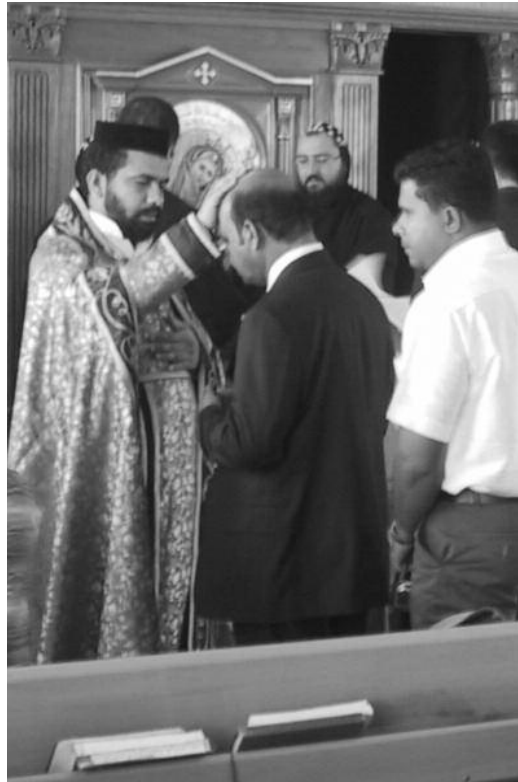
5. Samen kerk, levend getuigenis

Last but not least: openlijke evangelieverkondiging en een vrije keuze voor een godsdienst zijn voor de meeste landen van het Midden-Oosten nog verre toekomstmuziek. Ook hier is sprake van een recht: het recht dat volledige godsdienstvrijheid heet. Voor het christendom zelf stoten we hier echter op een belang dat verder gaat dan alleen maar 'recht'. Als christenen geloven dat de boodschap van Jezus Christus doorslaggevend is voor hoe het met onze wereld gaat, dan is het vóórleven van Zijn evangelie door concrete gemeenschappen van christenen in het Midden-Oosten van vitale betekenis.

Christelijke presentie, gewoon door Samen Kerk te zijn en een Levend Getuigenis te geven! Dat sluit een gedegen en hartelijke dialoog met de islam als een serieus te nemen en te respecteren godsdienst niet uit. Die dialoog is voor christenen van het Midden-Oosten vaak nog niet vanzelfsprekend en verdere gedurfde initiatieven daartoe zijn zeer gewenst. Maar die dialoog ter plekke kan alleen maar plaatsvinden als de twee partners er ook zijn.

Naar de realiteit

Bovenstaande vijf redenen werden positief geformuleerd. Er zijn reële positieve ontwikkelingen, zoals de relatief nieuwe groei van het aantal christenen in Israël en de landen op het Arabisch Schiereiland (gastarbeiders uit India, Filippijnen etc). Maar er is al decennia lang de keerzijde van een exodus van christenen uit het Midden-Oosten. Als er binnen de kerken zorgen worden geuit over de situatie van de christenen in het Midden-Oosten, dan gaat het meestal niet over het groeiend aantal migrantenchristenen (die soms zelfs oosters zijn: orthodoxen uit Ethiopië en Eritrea, Thomaschristenen uit India, Russisch-orthodoxen onder de Russische immigranten in Israël), maar voornamelijk over de gelovigen van de oude geloofsgemeenschappen. De Chaldeeus-katholieke aartsbisschop Basha Warda uit Irak, die overigens ook nog als priester in Nederland onder zijn mede-Chaldeeërs heeft gewerkt, zegt: "Als de exodus zo doorgaat, dan hebben de christenen in het geboorteland van

Indiase Thomaschristenen die werken in de Verenigde Arabische Emiraten bezoeken met hun priester het Syrisch-orthodoxe patriarchaat van Antiochië te Damascus, waaronder ze ressorteren. (Foto: L. van Leijssen)

Abraham binnenkort geen betekenis meer." De rooms-katholieke Bisschoppensynode maakte de situatie van de christenen in het Midden-Oosten tot thema van zijn Bijzondere Assemblee te Rome in oktober 2011 en deed, mede op grond van uitgebreide pre-consultaties, zijn zogeheten 'propositiones' (voorstellen) aan de paus voor verder beleid. Vier maanden later presenteert de Duitse 'Frankfurter Allgemeine Zeitung', die doorgaat voor een rechtse kwaliteitskrant, op hoge alarmtoon de reeds genoemde *special* in haar editie van zaterdag 26 februari jl. (op internet: www.faz.net, zoekwoord: dossier). Zo wordt het voormalige hoofd van de *Evangelische Kirche in Deutschland*, nogal een autoriteit in Duitsland, opgevoerd: "De misdaad op de christenen vergeleek bisschop Huber in een preek met volkerenmoord." De artikelen heten "een recherche op het spoor van een misdaad tegen de mensheid". Vanuit Irak over Libanon naar Duitsland volgden onlangs twee journalistes her en der de lotgevallen van de Irakese christenen. Hun bevin-

dingen worden gepresenteerd als vers van de lever: februari 2011. Maar er staan ook verhalen in die verder terugreiken in de tijd (en overigens op zich nog niets aan actualiteit hebben ingeboet). Dat er, aldus FAZ, in Europa zo weinig aandacht is voor de problematiek, zou liggen aan het zwijgen van kerkelijke leiders, inclusief het Vaticaan. De suggestie wordt gewekt dat dat laatste pas is gaan spreken ná de bomaanslag op een kerk in Bagdad eind oktober 2010. Maar toen was de reeds genoemde Bijzondere Synode in het Vaticaan net twee dagen tevoren afgesloten, met als thema de christenen in het Midden-Oosten! Dit was een behoorlijke blunder van de Frankfurter Allgemeine. De sensationele sfeer die dit dossier óók oproept doet m.i. juist enige afbreuk aan de ernst van de situatie, die inderdaad niet van vandaag of gisteren is. Maar de stevige aanzetten in de Frankfurter Allgemeine weerspiegelen niet alleen iets van de situatie van de christenen in het Midden-Oosten of voor mijn part van het lichtelijk Telegraaf-achtige karakter van de krant, maar ook hoe die situatie duidelijk meer onder het Duitse publiek leeft.

Revoltés positief voor christenen?

Niet dat het Midden-Oosten niet wordt gevolgd vanuit Nederland. Sinds januari rommelt het flink in de midden-oosterse en Arabische wereld. En de ontwikkelingen worden naarstig gevolgd. Maar hoe het met de christenen staat...? Vergeten we echter niet dat twee belangrijke landen van de laatste tijd (Tunesië en Libië) niet in het eigenlijke Midden-Oosten liggen noch inheemse christenen kennen, en dat andere rumoerige landen die wél in het Midden-Oosten liggen (Jemen, Bahrein, Oman) geen zorgenkindjes zijn als het om het christendom daar gaat. Er zijn landen waar het wel spannend zou kunnen zijn: denken we aan het dictatoriaal geregeerde Syrië dat echter zeer gunstig staat ten opzichte van zijn 10% christenen, of aan de verlichte monarchie van Jordanië waar christenen het goed hebben... Wat zouden - ongetwijfeld noodzakelijke - veranderingen daar concreet aan verbeteringen kunnen brengen voor christenen? Het enige land waar misschien iets positiefs over te melden valt, nadat zijn dictator werd weggestuurd, is Egypte.

Egypte

Echter, ook in Egypte is het afwachten hoe de nieuwe politieke situatie voor de Koptische christenen uiteindelijk zal uitpakken. Zal er iets veranderen aan de in Egypte al sinds jaar en dag

gangbare praktijk dat de regering de gelijkheid van christenen en moslims per wet belijdt, maar dat zowel hogere als lagere overheden allerlei wetten ronduit discriminerend ten voordele van moslims toepassen? Voormalig president Mubarak keerde zich tegen de Moslimbroeders en groepen rechts van hen, maar voerde tevens een islamisering door van de Egyptische maatschappij om de extremere elementen onder de islamisten een zoethoudertje toe te werpen. Deze islamisering werkte negatief uit voor christenen. En hield moslimterrorisme niet tegen. Uit de wel allerextremste kringen van islamisten, wellicht gesteund door groepen uit het buitenland, stammen de dodelijke aanslagen op kerken die de laatste jaren Egypte hebben geteisterd (Nag Hamadi: Koptisch Kerstmis, 6 januari 2010, Alexandrië: Nieuwjaarsmorgen 2011). Recente, schoorvoetende reacties van Koptisch-orthodoxen tonen aan dat hun gemeenschap goede hoop heeft dat Mubaraks vertrek tevens de Kopten meer vrijheid zal geven. Mevrouw Sara Nakhla, directeur van van de Koptisch-orthodoxe DSSA, de 'Vereniging voor Ontwikkeling en Maatschappelijke Dienstverlening', schreef ons vanuit Cairo over de recente ontwikkelingen in Egypte: "De revolutie gaf ruimte aan de jongeren om zich uit te spreken, hun stem te laten horen en uiting te geven aan hun behoeften... De Koptische Kerk was eerst bang onze jeugd aan deze revolutie deel te laten nemen... Maar de Koptische jongeren konden niet aan de kant blijven staan. Ze deden mee aan de demonstraties, speelden er een leidende rol en acht van hen werden gedood bij deze gebeurtenissen. Ze baden zij aan zij met moslims op het Tahrirplein... Door ons project van positief denken kwamen we erachter dat we een bijdrage leveren aan het oplossen van de problemen van ons land...". Genoemd project is 'Training in Positief Creatief Denken' in drie bisdommen dat dit jaar door de Katholieke Vereniging voor Oecumene op de Zondag voor de Oosterse Kerken ter ondersteuning wordt aanbevolen aan de rooms-katholieke geloofsgemeenschap van Nederland en iedere andere geïnteresseerde.

Relatief lang bestaande instellingen als DSSA die geworteld zijn aan de basis en daar ook blijven werken, zijn hopelijk de kleine stapjes die christenen zelf zetten om hun samenleven met moslims te verbeteren en daarmee ook hun eigen lot een positieve wending te geven.

Leo van Leijsen

Iconententoonstelling Catharijneconvent

Een Ongekende Schoonheid uit Macedonië

Fresco's gelden in het Byzantijnse oosten ook als iconen. Fragment van een muurschildering met een heilige of profeet die zijn handen opheft in gebed. Uit de kerk van de Aartsengelen, Prilep, 13e eeuw (Nationaal Museum van Macedonië, Skopje).

Macedonië is neergestreken in Utrecht. Althans zo lijkt het. In het museum Catharijneconvent om precies te zijn, met de tentoonstelling 'Ongekende Schoonheid. Ikonen uit Macedonië'. Hieronder persoonlijke indrukken van Leo van Leijzen.

Op de openingsplechtigheid op 8 februari jl. in de belendende rooms-katholieke St. Catharina-kathedraal voeren zowel Macedonië's minister van cultuur als zijn ambassadeur in Nederland het woord. Op de voorafgaande persbijeenkomst heeft ook al de voorzitter van de Macedonische Gemeenschap in Nederland de verzamelde media toegesproken. Mevrouw de minister, de ambassadeur, de voorzitter - ongetwijfeld allemaal schatten van mensen, die uitermate geschikt waren voor dit charme-offensief van een staat die in zijn twintigjarig bestaan internationaal wat in het verdomhoekje heeft gezeten. Maar de grootste schatten van Macedonië, daarover zijn ook de Macedonische hoogwaardigheidsbekleders het roerend eens, zijn op dat moment in het museum zelf. Om spoedig bezichtigd te worden. En werkelijk, ze hebben gelijk. Wat er aan iconen

wordt geëxposeerd, is inderdaad van een 'ongekende schoonheid' en vakkundig opgesteld. De medewerkers van het museum glimmen die namiddag van trots - en terecht. Ze hebben met liefde en kennis van zaken de kunstschaten van Macedonië voor het Nederlandse publiek ontsloten. Er zijn niet alleen iconen, maar ook het recentelijk gevonden (2002) gouden gezichtsmasker uit de 5e eeuw vC en andere religieuze en niet-religieuze kunstobjecten.

Levensgrote tijdsbalk

In een gang van het museum hangt een levensgrote tijdsbalk die de (cultuur)geschiedenis van Macedonië uiteenlegt. Daar is uit te destilleren dat Macedonië zo'n drie kersteningsgolven heeft gekend: één die teruggaat tot de tijd der apostelen (1e eeuw) en een tweede wanneer de H. Erasmus van Antiochië als missionaris de stad Ohrid aandoet (± 300). In die periode moet Latijn de belangrijkste taal der christenen geweest zijn; we zien op de tentoonstelling terracotta basreliëfs van christelijke heiligen met Latijnse opschriften. Ook nu wonen er overigens in Macedonië nog mensen die een Latijnse taal spreken. Je zou de sprekende terracotta afbeeldingen 'iconen' kunnen noemen, maar Désirée M. D. Krikhaar, een gerenommeerd iconenspe-

cialist en de gast-conservator van deze tentoonstelling, legt bij de persrondeleiding uit dat ze nog niet dezelfde functie en verering toebedeeld kregen als de latere ons bekende iconen. Die iconenkunst bereikte Macedonië vooral na de komst van de 'heidense' Slaven (7^e eeuw) en hun evangelisatie vanuit Byzantium – de derde kersteningsgolf – in de 9^e eeuw. Macedonië kwam hiermee in de 'Byzantijnse Gemenebest' te liggen en op die manier definitief binnen de oosters-orthodoxe vorm van het christendom. De tijdsbalk toont dat tezelfdertijd in Byzantium de iconenstrijd was geleverd, waar zoals bekend de iconen glansrijk als overwinnaars uit zijn gekomen (in 843). De iconenkunst maakte later een grote bloei door in Macedonië. Het leeuwendeel van de prachtige beeltenissen die aan deze kunst tussen de 13e en 19e eeuw in Macedonië zijn ontsproten, is nu in Utrecht te bewonderen. De tentoonstelling is daardoor uniek en een absolute aanrader. Ook het gelijknamige boek *Ongekende Schoonheid. Ikonen uit Macedonië* van de hand van Désirée M. D. Krikhaar biedt, met prachtige illustraties, een schat aan informatie over Macedonië's cultuur en de tentoongestelde kunstobjecten.

'Eer aan God in de hoge'

Bij de opening van de tentoonstelling is de kathedraal propvol. *Tout* iconenminnend Nederland

Terracotta reliëf van de aartsengel Michaël, Vinica, 5e-6e eeuw. Het opschrift is in afgekort Latijn: SCS MIHAEL, 'sanctus Michael' [Nationaal Museum van Macedonië, Skopje].

moet erop afgekomen zijn. Aan mijn rechterbuurman in de kerkbank, een alleraardigst heerschap dat een 'vrind van het Catharijneconvent' blijkt te zijn, vertrouw ik toe dat de volle kerk mij doet denken aan een kerstnachtsmis in de jaren '60. Echter, ondanks de locatie: een kerk, en meer nog het onderwerp: iconen, is de eer die hier bij de opening wordt gebracht volstrekt seculier: aan de Macedonische cultuur. De iconen vormen de kroonjuwelen van een bredere kunstschat die Macedonië aan Nederland toevertrouwt. Op het seculiere karakter is wat mij betreft niets tegen. Iconen zijn er voor eenieder, en niet alleen voor gelovigen. Dat de opening even uitmondt in een goedmoedige maar zeer aanwezige eruptie van Macedonisch al even seculier nationalisme, is ongetwijfeld niet door de museumleiding zo bedoeld. Als tegen het einde een van de dignitarissen zijn toespraak in het Macedonisch afsluit, stijgt er onder het publiek een ovationeel applaus op, vanuit vooral de Macedonische aanwezigen. Eén van hen staat op, gaat op het knielbankje staan en spreidt met gestrekte armen onder een luide vreugdekreet een rode sjaal breeduit de hoogte in. Sportliefhebbers doet dit natuurlijk denken aan een uiting van voetbalenthousiasme, maar nog enigszins in mijn associatie van de overvolle bijeenkomst met een kerstnachtviering doet het tafereel mij voor een fractie van een seconde eerder denken aan de kerstengel met ontvouwen banderol boven het kribbetje. Ik lees er echter in goudgele Cyrillische letters MAKE-DONIJA op geborduurd staan en maak mijn buurman andermaal deelgenoot van mijn – nu – lichte contrastervaring: "Daar staat niet 'Eer aan God in den hoge' op!". Mét de begrijpelijkerwijs seculiere opzet van de tentoonstelling kan ik echter verzekeren dat op de daar geëxposeerde iconen wél in sublieme kleur en lijn 'Eer aan God in den hoge' staat. Voor wie het zien wil! Maar dan moet u wel echt gaan kijken:

Leo van Leijssen

Ongekende Schoonheid. Ikonen uit Macedonië,

t/m 11 mei 2011, di-vr 10-17 u; za, zo en feestdagen 11-17 u; niet op 30 april.

Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38, 3512 PH Utrecht. Rond de tentoonstelling zijn activiteiten georganiseerd. Meer informatie: www.catharijneconvent.nl

Boek: Désirée M. D. Krikhaar, Ongekende Schoonheid.

Ikonen uit Macedonië, Uitgeverij Waanders/museum Catharijneconvent, Zwolle 2011, ISBN 978 90 400 7783 8, €29,95

Deze bespreking verscheen eveneens in rkk.nl 9 (2011) 4.

Anton Houtepen

Een leven in kritische, open dialoog

Op 11 december 2010 overleed de katholieke theoloog prof. dr. Anton Houtepen op 70-jarige leeftijd. Hij was een bezielde oecumenische figuur die zijn leven lang bruggen probeerde te slaan tussen de diverse oecumenische partners. De lokale, nationale en internationale oecumene zal deze charismatische, begaafde en optimistische persoon nog node missen. Anton Houtepen was een katholieke theoloog in de ware, brede zin van het woord: zich wetenschappelijk bewegend in het spanningsveld van kerkelijke traditie, actuele geloofsgemeenschap en de moderne samenleving.

Prof. dr. Anton Houtepen (1940-2010)

Een grote rol speelde Anton als katholiek theologisch adviseur van de commissie *Geloven en Kerkopbouw* (Faith and Order) van de Wereldraad van Kerken van de jaren '70 tot begin jaren '90. Een zeer belangrijk concreet resultaat daarvan was het zogeheten BEM-rapport over Doop, Eucharistie en Ambt (Baptism, Eucharist and Ministry) uit 1982 waarop Anton als co-auteur een duidelijk stempel heeft gedrukt. Daarnaast woonde Anton alle assemblees van de Wereldraad van Kerken bij sinds 1975. Beide platforms waren voorwerp van directe theologische debatten, discussies en gesprekken met orthodoxe theologen en kerkleiders. Daarnaast had Anton op zijn reizen naar 'orthodoxe landen' als Rusland, Roemenië en Griekenland natuurlijk de nodige feitelijke ervaring met de oosterse orthodoxie opgedaan.

Oosters christendom

Over de grote waarde van Anton Houtepen voor de oecumene is al veel gezegd, maar over zijn visie op het oosterse christendom is nog amper of niet gesproken. Hieronder noem ik enkele van zijn opvattingen.

Een opmerkelijk accent legde Anton Houtepen op het leren. Sprekend voor zijn eigen traditie doelde hij op zaken die katholieken van andere christelijke tradities konden opsteken. Wat treft in zijn artikelen is zijn positieve waardering voor het oosters christendom:

“Van de kerken van het Oosten hebben we geleerd – en moeten we nog steeds leren – dat het heil-in-Christus, waarvan de Kerk leeft, van Godswege is en dat God zelf – Vader-Zoon-Geest – het dragend en scheppende Geheim van de werkelijkheid is. Niet de Kerk is het Rijk Gods, niet de stoel van Petrus de rechterstoel Gods, niet het nieuwste denkbeeld per se de beste gedachte omtrent God. Al ons weten omtrent het Mysterie van God is voorlopig, beperkt. Niet wij hebben God in pacht, maar God draagt ons. De Kerk is de gestalte van het verlangen naar God, de gemeenschap die ons uitzien naar God gaande houdt, het visioen van God lichtend en het gerucht van God ruisend. De *Logos* van God voor de werkelijkheid is het geloof in de Verrezene en de Hoop op het eeuwig leven. Niet dat dit geloof bij ons verloren zou zijn gegaan. Maar wellicht is het onder de korenmaat gezet van het recht en de regels, de dogma's en de zekerheden, de ritens en de formules. Misschien is de katholieke Kerk van het westen, die vanaf 1054 ademt met één long (Johannes Paulus II), kortademiig geworden in haar verlangen naar God en verstrikt geraakt in securisme en machtsuitoefening. Hebben niet juist dit securisme en dogmatisme, deze machtsontplooiing en dit centralisme vanaf de Gregoriaanse hervorming in de 11e

eeuw de reactie van de secularisatie voorbereid, die in het Oosten is uitgebleven?" (Anton Houtepen, *Secularisatie, inculturatie en oecumene*. Uitgave Radboudstichting, pp 38-53, 1987).

De breuk tussen de kerken van het oosten en westen omschrijft hij als volgt:

"Twee keer in de geschiedenis van Europa knapt de draad van het geloof die de kerk nog staande houdt in het oorspronkelijke visioen van Jesaja, omdat hij te ver wordt opgespannen door de assimilatie met de cultuur: in 1054 omdat de Byzantijnen de inbreng van Germaanse, Keltische, Arabische elementen in liturgie en belijdenis en de exclusieve aanspraken van Rome op de cathedra van Mozes en de stoel van Petrus niet langer aanvaardbaar achten" (*idem*).

De eerste conferentie van Faith and Order uit 1927 noemt hij "het begin van een georganiseerd gesprek tussen de gescheiden kerken van Oost en West. Pioniers waren de anglicana, de kerken van de reformatie en het patriarchaat van Constantinopel". In die tijd stond de Katholieke Kerk nog aarzelend tegenover dit streven. Hij beschrijft de oecumenische beweging aan rooms-katholieke en orthodoxe kant als "van meet af aan als een van onderop in allerlei oecumenische centra begonnen beweging, die pas in de jaren '60 van de vorige eeuw door kerkleiders werd overgenomen". Het model van het uniatisme is volgens hem "historisch gesproken een gevolg van mislukte pogingen om tot volledig herstel van eenheid te komen". Orthodoxe christenen die als *expatriates* bij ons in Nederland zijn komen wonen hebben hun oosterse traditie met de volgende kenmerken present gesteld:

"De donkere tonen van de Slavische kerkmuziek, de uitbundigheid van de Griekse of Syrische liturgie, het mysterie van de iconen, de wijsheid van de kerkvaders, het volhardende gebed van ballingen, de gave der tranen, de vreugde om Pasen, het vuur van de Geest, de kleur van het verschil, die ons eigen westerse gelijk van waanwijsheid en triomfalisme hebben ontdaan." (Anton Houtepen, *Secularisatie, inculturatie en oecumene*. Uitgave Radboudstichting, pp 38-53, 1987)

Maar ook oosterse kerken kunnen iets leren. In ons land leven orthodoxe christenen die vaak goede contacten hebben met geünieerde christenen van de oosterse traditie en met 'gewone' katholieken en protestanten. Volgens Anton kunnen de orthodoxe geloofsgemeenschappen in het Westen "beter dan christenen uit andere ker-

ken aan hun geloofsgenoten in Rusland of Griekenland uitleggen dat het naast elkaar bestaan van verschillende kerken niet per definitie een ramp is, mits er naar onderlinge gemeenschap wordt gestreefd" (Anton Houtepen, 'De vrede van de kerk van Christus herstellen. Over de toekomst van de oecumene tussen katholieken en orthodoxen in Nederland', in: *Het Christelijk Oosten*, 1997, 283-298).

Anton Houtepen wijst er ook op dat de oosterse traditie een veel dynamischer Godsopvatting heeft behouden. Hij meent dat deze oosterse, meer dynamische opvatting van God van groot belang is voor de geloofwaardigheid van God in onze dagen. Het brengt ons dichterbij het volk van Israël. "De God die de Vader is van Jezus Christus is geen andere dan JHWH. Het brengt ons ook dichterbij andere godsdiensten. Want de Geest van God is niet beperkt tot de gedoopten. En tenslotte gaat het om het verrassende karakter van Gods aanwezigheid, die de traditie naar voren open maakt. Het maakt de voorstellingen van God weer vloeibaar. Onze westerse godsvoorstellungen zijn gegrond op onze achterwaartse blik, op causaliteit. Zo is de kerk meer dan de voortdurende gedachtenis van het Christusgebeuren, alsof de kerk alleen maar achterom zou zien om Jezus te bewaren als een monument. Godsvertrouwen zoekt Gods goedheid daarom in de actuele ervaring: in voorbijgangers, vreemdelingen en gasten, zoals de drie bezoekers van Abraham, die samen de icoon vormen van Gods drievuldige mysterie van betrekkingen". (Anton Houtepen, 'De vrede van de kerk van Christus herstellen. Over de toekomst van de oecumene tussen katholieken en orthodoxen in Nederland', in: *Het Christelijk Oosten*, 1997, 283-298).

Typerend

Ik wil afsluiten met een anekdote die mijns inziens Anton Houtepen treffend typeert en waarvan ik getuige was. Tijdens een conferentie van de *Societas Oecumenica* in 2004 te Sibiu (Roemenië) hield prof. Dorin Oancea, decaan van de orthodoxe theologische faculteit een lezing waarin hij katholieke gelovigen de status van catechumeen toekende. Dat was Anton echt te gortig en hij protesteerde fel. Als iemand die samen met andere tradities een nieuwe toekomst wil geven aan ware katholiciteit, ware orthodoxie en ware oecumene kon hij deze diskwalificatie natuurlijk niet zomaar laten passeren.

Huub Vogelaar

Boekbespreking:

Bidden naar het oosten

Afgelopen jaar verscheen bij Valkhof Pers *Bidden naar het oosten* van Johan te Velde. Drs Johan te Velde (1954) is pastoor in het bisdom Groningen-Leeuwarden, regiovicaris en bisschoppelijk gedelegeerde voor de liturgie.

Johan te Velde wil in zijn studie over het bidden naar het oosten de nodige achtergrondinformatie geven. Vanuit diverse invalshoeken benadert hij deze oude, symbolische gebedshouding. Hij beschrijft de historische ontwikkeling, evenals de betekenissen die het bidden naar het oosten had en heeft. Onlosmakelijk hiermee verbonden zijn de spirituele en theologische uitleg van dit gebruik. Niet alleen wordt de gebedsrichting binnen het katholicisme beschreven, maar ook is er aandacht voor de richting van het gebed in de orthodoxie, het protestantisme, het jodendom en de islam. Christenen hebben sinds de tijd van de apostelen gebeden met hun lichaam gekeerd naar het oosten: de plaats waar de zon opgaat. Het oosten is een verwijzing naar Christus die in de christelijke liturgie als de opgaande zon wordt toegezongen en aanbeden. De betekenis die de bijbel hecht aan het oosten en de opgaande zon heeft aan deze verwijzing een belangrijke bijdrage geleverd. Diverse bijbelteksten laten dit overtuigend zien. Ook de kerkvaders, van wie er elf geciteerd worden, hebben invloedrijke gedachten over de 'oosting' nagelaten. Hoewel hun benadering zeer verschillend is, sluiten ze bijna allemaal duidelijk aan bij het oude en algemene gebruik van het gebed in de richting van het oosten. Hoewel niet overal een eenduidige en rechte lijn is te trekken, heeft het gebruik om naar het oosten te bidden veel invloed gehad op de vormgeving van de liturgie. Eeuwenlang stonden de celebrant en het gelovige volk tijdens de viering van de eucharistie gezamenlijk naar de oostzijde van de kerk gekeerd. Bijgevolg is de ontwikkeling van de kerkenbouw door de geschiedenis heen beïnvloed door de gebedsrichting: men bouwde veelal langs een oost-westelijke lengteas, waarbij de apsis en het altaar aan de oostzijde gesitueerd werden. Later, toen kerken vaak niet meer in de richting van het oosten gebouwd werden, kon dit ook een liturgisch symbool, zoals een kruisbeeld, zijn. In de negentiende eeuw is er hernieuwde belangstelling voor de gebedsrichting naar het oosten en de daarbij behorende 'oosting' van het kerkgebouw. Geleidelijk aan is de betekenis van de gebedsrichting in de vergetelheid geraakt in de Rooms-katholieke Kerk. Begin jaren zestig van de vorige eeuw werd op grote schaal een verandering in de eucharistieviering geïntroduceerd, waarbij de voorganger zich achter het altaar opstelde en de gebeden uitsprak gericht naar het volk. Hoewel Vaticanum II deze verandering in gebedsrichting nergens gestimuleerd heeft (maar ook niet

In het oosters christendom is bidden naar het Oosten de gewone gebedsrichting, behalve in bepaalde oosters-katholieke geloofsgemeenschappen die onder invloed van Vaticanum II de gebedsrichting naar de verzamelde gelovigen hebben gewend, zoals hier tijdens een Grieks-katholieke Goddelijke Liturgie in een Latijns kerkgebouw in Roemenië. (Foto: L. van Leijsen)

verboden) koos men massaal voor deze vernieuwing. Johan te Velde zoekt hiervoor een verklaring in twee richtingen: de veranderingen in godsbesef en in kerkbesef - dit vroeg om een verandering in de liturgische vormgeving. We zien dat vijftig jaar na deze veranderingen de gebedsrichting van de liturgie in de katholieke Kerk een veelbesproken onderwerp is. De discussie hierover is sterk gevoerd doordat paus Benedictus in 2007 de Ordo Missae van vóór Vaticanum II weer heeft toegelaten als buitengewone vorm van de romeinse ritus. Onder liturgisten heeft dit tot stevige discussies geleid. Johan te Velde onderstreept in zijn boek de waarde van het bidden naar het oosten, maar hij overstijgt (gelukkig) onvruchtbare polemiek. Op een rustige en overwogen manier verheldert hij de verschillende standpunten. Hij pleit ervoor dit "waardevolle liturgische en spirituele erfgoed opnieuw toe te passen in gebedsdiensten en in de gebeden onderdelen van de eucharistie". Het gaat hem "niet allereerst om een liturgische regel, maar om een waardevolle traditie: een zichtbare lichaamshouding van de biddende mens, die uitdrukking is van een onzichtbare spirituele dynamiek". Door het lezen van talrijke teksten uit de traditie, word je als lezer uitgedaagd om zelf je mening te vormen. Of het pleidooi van Johan te Velde realiseerbaar is in parochies blijft een spannende vraag. Hoe dan ook: een degelijk, prima gedocumenteerd en met plezier te lezen boek!

Dolf Langerhuizen

Johan te Velde, *Bidden naar het oosten*, Valkhof Pers 2010, ISBN 978 90 5625 323 3 *Omvang 128 blz. Formaat 12,5 x 20 cm. Uitvoering genaaid-gebrocheerd, in omslag met flappen NUR 700, Prijs €12,95*

Zondag voor de Oosterse Kerken 22 mei

SAMEN KERK, LEVEND GETUIGENIS Christenen in het Midden-Oosten

De poster van dit jaar stelt Iraanse christelijke vrouwen voor die horen tot de Armeens-Apostolische Kerk. Hier bidden ze in het Sint-Thaddeüsklooster in Noordwest-Iran. De christenen vormen in de Islamitische Republiek een minderheid met rechten, maar wel kwetsbaar. Kwetsbaar zijn de christenen in al die landen van Egypte tot Iran, van Turkije tot Jemen. Deze Zondag stelt de christenen centraal in heel het Midden-Oosten, niet alleen in Iran. Speerpunt ter ondersteuning is een Koptisch project in Egypte, waar de christenen hebben te lijden van geweld vanuit extremistische groepen in de samenleving.

Project: Kopten kiezen voor positief denken

De recente revoltes in het Midden-Oosten en de Arabische wereld hebben niet allereerst de verhouding moslims-christenen op het oog. Toch kunnen de nieuwe verhoudingen betekenis krijgen voor de christenen daar. In Egypte zetten

Kopten zich al langer dan de laatste maanden in voor positieve veranderingen.

Bij de nieuwe ontwikkelingen staan christenen niet aan de kant. En het lijkt of sommigen in de Koptische Kerk van Egypte al op de nieuwe situatie hebben geanticipeerd. Drie Koptisch-orthodoxe bisdommen verzorgen het project 'Training in Positief Creatief Denken'. De organiserende instelling is DSSA, de 'Development and Social Services Association' (Vereniging voor Ontwikkeling en Maatschappelijke Dienstverlening). Deze Koptisch-orthodoxe sociale ontwikkelingsor-

ganisatie begon in 1983 met eenvoudige projecten die door de mensen zelf waren geïnitieerd en bouwde haar werk steeds meer uit om arme mensen te helpen een meer menselijke levensstandaard te bereiken.

De Kopten voelen zich als christelijke minderheid in een overwegende moslimsamenleving onderdrukt. Dit belemmert hen in hun maatschappelijke betrokkenheid. De *Training in Positief Creatief Denken* is een relatief nieuw idee, dat een paar jaar geleden door DSSA werd opgezet. In een verslag schreef directeur Sara Nakhla: "Training in positief denken bood de onderdrukten de mogelijkheid om positief en creatief te denken ten einde de ander te accepteren en aan de situatie te werken ten behoeve van een beter klimaat en betere relaties in onze samenleving, Egypte, ons land. Training in positief denken kan misschien de *brain drain* terugdringen, die in het bijzonder groeit door de economische en financiële spanning." (DSSA, 2010).

Bij gelegenheid van de Zondag voor de Oosterse Kerken op 22 mei 2011 kunt u dit project steunen met een gift: ING 1087628 tnv Katholieke Vereniging voor Oecumene, Utrecht, o.v.v. project Egypte.

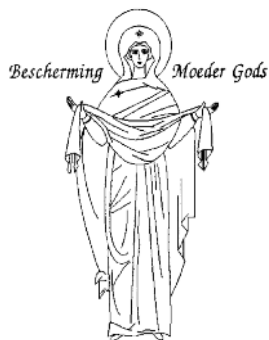
'Rijke oogst' – Symposium in Utrecht, 16 juni

Ter gelegenheid van de uitgave van: W. Kasper, 'Een Rijke Oogst. De vruchten van de oecumenische dialoog', uitgeverij Abdi van Berne.

Spreekers: mgr. J. Bonny (onder voorbehoud), Ton van Eijk, Leo Koffeman e.a.

Donderdagmiddag 16 juni 13.00 - 17.30 uur in Universiteitsbibliotheek (Boothzaal), Heidelberglaan 3, Utrecht.

Anmelden voor 1 juni: secretariaat@oecumene.nl of 030-2326907

Katholieke Oosterse Liturgievieringen april - mei - juni 2011

- Amsterdam**
Ocoohofje, Nieuwe
Keizersgracht 94
- Delft**
Oude Delft 18
- 's-Gravenhage**
Huize Maria Ecclesiae,
Eisenhowerlaan 120
- Eindhoven**
Eikenburg, Aalsterweg 289
- Haarlem**
Janstraat 41
- 's-Hertogenbosch**
Catharinakerk,
Kruisbroederhof 4
- Maastricht**
Kapel Zorgcentrum Amby
Achter de Hoven 25, 6225 EK
- Nijmegen (BG)**
Dobbelmanweg 3
- Nijmegen (NBK)**
Titus Brandsma-gedachteniskerk
(Jozefkerk), Keizer Karelplein
- Rotterdam**
Eendrachtskapel,
Eendrachtstraat 95, 3012 XH
- Tilburg**
Kapel verzorgingscentrum
St. Jozefzorg,
Kruisvaarderstraat 32
- Utrecht (BG)**
Kapel Zorgcentrum West,
ingang Kanaalstraat 197
- **Amsterdam:** (Byzantijnse
Gemeenschap)
Zondag 10 april, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Maandag 25 april, Tweede
Paasdag, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 12 juni, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Verdere informatie: www.pokrof.nl
of het desbetreffende secretariaat.

- **Borne:** (BG)
Zondag 22 mei, 11 u: Goddelijke
Liturgie in Sint-Stephanuskerk,
Grotestraat 207 (hoek
Stationsstraat).
- **Delft:** (BG)
Zondag 10 april, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 8 mei, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 12 juni, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
- **Eindhoven:** (BG)
Zondag 3 april, 11.30 u:
Goddelijke Liturgie.
Maandag 25 april, Tweede
Paasdag, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 5 juni, 11.30 u: Goddelijke
Liturgie.
- **s-Gravenhage:** (BG)
Zaterdag 16 april, 19 u: Vigilie
Wilgenzondag en Wilgenwijding.
Zondag 17 april, Palmzondag
(Wilgenzondag), 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Woensdag 20 april, 20 u: Liturgie
van de Voorafgewijde Gaven.
Donderdag 21 april, Witte
Donderdag, 10 u: Vespers en
Basiliusliturgie; 20 u: Dienst van
de Twaalf Evangelien.
Vrijdag 22 april, Goede Vrijdag,
14.30 u: Vespers en Graflegging.
Zaterdag 23 april, 8 u: Vespers en
Basiliusliturgie; 19 u: Paasmetten
en Goddelijke Liturgie.
Zondag 24 april, 10 u: Goddelijke
Liturgie bij de Hongaarse
gemeenschap in kerk Onbevlekt
Hart van Maria (*Marlotkerk*),
Bloklandendijk.
Zaterdag 14 mei, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zaterdag 21 mei, 19 u: Vespers.
Zondag 22 mei, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Donderdag 2 juni, Hemelvaart, 10
u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 18 juni, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zaterdag 25 juni, 19 u: Vespers.
Zondag 26 juni, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
- **Haarlem:** (BG)
Zaterdag 7 mei, 19.30 u:
Goddelijke Liturgie.
- **'s-Hertogenbosch:** (Johannes
van Damascusgemeenschap)
*Iedere zondag 10.15 uur: Goddelijke
Liturgie; soms bij afwezigheid van
een priester Metten i.p.v. Goddelijke
Liturgie.*
Bijzondere diensten:
Woensdagen 6 en 13 april in de
Veertigdagentijd, 19.30 u:
Liturgie van de Voorafgewijde
Gaven.
Zondag 3 april, Vierde Zondag
van de Veertigdagentijd, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie van Basilius.
Zondag 10 april, Vijfde Zondag
van de Veertigdagentijd, 10.15 u:
Basiliusliturgie.
Zondag 17 april, Palmzondag,
10.15 u: Wijding en Utdeling van
de Palm- en Wilgentakken en
Chrysostomusliturgie.
Maandag 18 april en dinsdag 19
april, 19.00 uur: Liturgie van
Voorafgewijde Gaven.
Woensdag 20 april, 19.00 uur:

- Dienst van Zalving en Gebed
(Boetedienst).
Donderdag 21 april, Witte
Donderdag, 17 u: Vespers en
Basiliusliturgie ter gedachtenis
Laatste Avondmaal; 20 u: Dienst
van de Twaalf Evangelien.
Vrijdag 22 april, Goede Vrijdag,
15 u: Vespers van Goede Vrijdag
en Graflegging; 19 u:
Klaagzangen bij het Graf.
Zaterdag 23 april, 22 u:
Paasnachtviering: metten en
Goddelijke Liturgie. Aan het
einde zegening van paasmandjes.
Na afloop gezellig samenzijn.
NB Paasmorgen en Tweede
Paasdag: géén vieringen.
Zondag 1 mei, Tweede Zondag
van Pasen, Thomaszondag, 10.15
u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 8 mei, Derde Zondag van
Pasen, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 15 mei, Vierde Zondag
van Pasen, 10.15 u: Metten.
Zondag 22 mei, Vijfde Zondag van
Pasen, Zondag voor de Oosterse
Kerken, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 29 mei, Zesde Zondag van
Pasen, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
Donderdag 2 juni: Hemelvaart,
10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 5 juni, Zevende Zondag
van Pasen, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 12 juni, Pinksteren, 10.15
u: Goddelijke Liturgie. *Na de
Liturgie de Knielgebeden.*
Op Tweede Pinksterdag geen
dienst.
Zondag 19 juni, Eerste Zondag na
Pinksteren - Allerheiligen, 10.15
u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 26 juni, Tweede Zondag
na Pinksteren, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
Voor informatie over de diensten:
www.byzantijnsekapel.nl of *mevr.*
Wem Timmermans (06-5362292) of
mevr. Myryam Corsten (073-
6148508).
- **Hilversum:** (UBK)
Zondag 29 mei, 10 u: Goddelijke
Liturgie in Onze Lieve Vrouwe-
parochie, Koninginneweg 40,
1211 AS.
- **Kerkdriel:** (Tilburgs
Byzantijnse Koor)
Zondag 22 mei, 11 u: Goddelijke
Liturgie in de St. Martinuskerk.
- **Maastricht:** (BG)
Zondag 17 april, Palmzondag, 10
u: onder voorbehoud, te raadple-
gen bij bestuur 046-4370557
(secretaris).
Zondag 15 mei, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Zondag 13 juni, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
- **Malden:** (Utrechts Byzantijns
Koor)
Zondag 10 april, 10.30 u:
Goddelijke Liturgie in kerk van
St. Antonius Abt, Kerkplein 4,
6581 AC.
- **Nijmegen:** (BG)
Zaterdag 23 april, 19 u:
Paasnacht.
Zaterdag 21 mei, 10.30 u:

- Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 25 juni, 19 u: Goddelijke
Liturgie.
- **Nijmegen:** (Nijmeegs
Byzantijns Koor)
Zaterdag 2 april, viering Vierde
Zondag van de Veertigdagentijd,
19 u: Goddelijke Liturgie van
Basilius.
Zaterdag 23 april, Pasen, 23 u:
Viering van Pasen.
Zaterdag 7 mei, viering Derde
Zondag van Pasen, 19 u:
Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 4 juni, viering Zevende
Zondag van Pasen, 19 u:
Goddelijke Liturgie.
*Voor informatie over Nijmeegs
Byzantijns Koor:*
<http://www.hetnbnk.nl/>
- **Oldenzaal:** (BG)
Zondag 3 april, 11 u: Goddelijke
Liturgie, in Antoniuskerk,
Spoorstraat 4a.
- **Roosendaal:** (BG)
Zondag 29 mei, Zesde Zondag van
Pasen, 14 u: Goddelijke Liturgie
in O. L. Vrouweparochie, Kade
23.
- **Rotterdam:** (BG)
Zondag 3 april, 10.15 u:
Goddelijke Liturgie.
Zondag 5 juni, 10.15 u: Goddelijke
Liturgie.
- **Scheveningen (Den Haag):**
(UBK)
Zondag 1 mei, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie in de parochie
H. Antonius Abt,
Scheveningseweg 233
- **Tilburg:** (TBK)
Zondag 10 april, 10 u: Goddelijke
Liturgie van Basilius.
Vrijdag 22 april, 19 u: Goede
Vrijdagviering.
Zaterdag 23 april, 19.30 u:
Viering van de Paasnacht.
Maandag 13 juni, Tweede
Pinksterdag, 10 u: Goddelijke
Liturgie.
Website TBK:
www.tilburgsbyzantijnskoor.nl
- **Utrecht:** (BG)
Zondag 17 april, Palmzondag
(Wilgenzondag), 10.30 u:
Goddelijke Liturgie.
Maandag 18 april, 15 u: Liturgie
van Voorafgewijde Gaven en
Ziekenzalving.
Maandag 25 april, Maandag van
Pasen (Tweede Paasdag), 10 u:
Goddelijke Liturgie in St.
Antoniuskerk, Kanaalstraat 200.
Zondag 15 mei, 10.30 u: Derde
Zondag van Pasen, 10.30:
Goddelijke Liturgie.
Zondag 12 juni, Pinksteren, 10.30
u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 19 juni, Allerheiligen,
icoon van Moeder Gods van
Wladimir, 10.30 u: Goddelijke
Liturgie, patroonsfeest parochie.
- De illustraties op de omslag:**
*Voorzijde: Intocht in Jeruzalem,
Griekse icoon, ± 1700.
Achterzijde: Ontmoeting van
Maria van Magdala met de
Verrezen Christus, Russische
icoon, 19e eeuw. (Foto's: The
Temple Gallery, Londen)*

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene afhanasius
en willbrod

